

ΣΥΝΑΞΗ

ΕΠΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΣΠΕΔΗΣ ΓΗΜ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

ΤΕΥΧΟΣ 66

ΑΠΡΙΛΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 1998

1.700 ΔΡΧ.

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ	3
Ἄρχιμ. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΠΟΠΟΒΙΤΣ Περὶ τῆς μεταφράσεως τῆς θείας Λειτουργίας	5
Ἄρχιμ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΙΒΗΡΙΤΟΥ Ὁ λόγος τῆς Ἐκκλησίας	7
ΔΗΜΗΤΡΑΣ Α. ΚΟΥΚΟΥΡΑ Οἱ παράγοντες ἐπικοινωνίας καὶ ἡ ἐλληνόφωνη Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στὸ σύγχρονο κόσμο	10
π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΘΕΡΜΟΥ Ὁ λόγος ὡς προσωπεῖο: Περὶ τῆς ἀμυντικῆς λειτουργίας τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας.....	14
Ἐπίσκοπος Ζήλων ΣΩΤΗΡΙΟΣ Μετάφραση ἢ νέα «σάρκωση»;	41
Πρεσβ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ Γ. ΠΙΝΑΚΟΥΛΑ Ἐκκλησιαστικὴ γλώσσα καὶ ἰδεολογία.....	47
π. ΣΤΑΜΑΤΗ ΣΚΛΗΡΗ Ἡ ἀλεκτική γλώσσα τοῦ παραδείγματος	56
π. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΥ Ἀπὸ τίς ὄνειροπολήσεις τῆς ἰδιωτικῆς θρησκευτικῆς γλώσσας στὴν ἐκκλησιολογία της.....	58
Ν.Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ Ὁ Ρώμανός στα Ἐξάρχεια	71
ΠΑΝΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ Μιά κουβέντα μὲ τὴ γερόντισσα τοῦ νησιοῦ.....	74

Διάλογος

ΣΤΑΥΡΟΥ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ Ἐπάρχει τελικὰ ἢ δὲν ὑπάρχει ἀντισημιτισμὸς στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία;.....	78
ΘΑΝΑΣΗ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ὁ ἀντι-ἀντισημιτισμὸς στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία.....	

Θανάσης Ν. Παπαθανασίου

Ὁ ἀντι-ἀντισημιτισμὸς στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία

(Παρακαλῶ νὰ διαβαστοῦν καὶ οἱ δύο προθέσεις)

ἦ: Νὰ εἶμαστε μετανοοῦντες, κι ὄχι λωτοφάγοι

Ο κ. ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ ΜΕ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ («Ἦπάρχει τελικὰ ἢ δὲν ὑπάρχει ἀντισημιτισμὸς στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία; Ἄς τὸ συζητήσουμε»), ποὺ δημοσιεύεται στὶς προηγούμενες σελίδες, θέτει ὀρισμένα ζητήματα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποσιωπηθοῦν. Τὸ παρὸν κείμενό μου παρακαλῶ νὰ ἐκληφθεῖ ὡς μιὰ πρώτη ἀνταπόκριση στὴν πρό(σ)κληση ποὺ ὁ ἴδιος διατυπώνει ἡδη στὴ δεύτερη φράση τοῦ τίτλου του.

Νὰ διευκρινίσω ἐξ ἀρχῆς ὅτι δὲν θὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὶς ἀφορμές του (δηλαδὴ τὰ δύο συγκεκριμένα δημοσιεύματα ποὺ μνημονεύει), ἀλλὰ μὲ τὴν οὐσία τῶν ἐρωτημάτων του, ὅπως εὐθαρσῶς τὰ θέτει. Τουλάχιστον στὴ δική μου ἀνάγνωση, δύο ζητήματα προβάλλουν καὶ μάλιστα ὡς σκόλοπες στὴ συνειδησίη μας: α. Ἄν ὑπάρχει ἀντισημιτισμὸς στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, καὶ β. Ἄν πάντα ἡ «ἐκκλησιαστικὴ αὐτοσυνειδησία» λειτουργεῖ ὄντως ὡς αὐτοσυνειδησία, καὶ πῶς κατανοεῖ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἁμαρτία μέσα στὴν ἱστορία. Στὴ συνέχεια, λοιπόν, θὰ προσπαθήσω νὰ ψηλαφήσω πλευρὲς αὐτῶν τῶν δύο ζητημάτων, ξεκινώντας μᾶλλον ἀπὸ τὸ δεύτερο.

1. Ἡ ἀπάντηση ποὺ μοῦ ῥχεται στὰ χεῖλη γιὰ τὸ ἐρώτημα τοῦ κ. Ζουμπουλάκη εἶναι πῶς ναί, ὑπάρχει ἀντισημιτισμὸς σὲ Ὁρθόδοξους Χριστιανούς. Ὅμως ἐδῶ ὑπάρχει κάποιον πρόβλημα. Νομίζω πῶς εἶναι θεμελιώδεις χρέος ἢ παραδοχὴ ὅτι κάτι ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ ἡ διάγνωση ὅτι δὲν ὑπάρχει μόνο αὐτό. Ἡ αἴσθηση ποὺ ἔμεινε ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ κ. Ζουμπουλάκη εἶναι πῶς βλέπει μονοκρατορία τοῦ ἀντισημιτισμοῦ στὴν Ἐκκλησία. Ὅχι μόνο τὸ γενικὸ πνεῦμα τοῦ κειμένου, ἀλλὰ καὶ συγκεκριμένες φράσεις, ὅπως «ὁ ἀντισημιτισμὸς τῶν ἐπισκόπων, ἱερέων, μοναχῶν καὶ μοναζουσῶν τῆς Ὁρθόδοξης (καὶ ὄχι μόνο ἐλλαδικῆς) Ἐκκλησίας εἶναι κάτι σὰν φυσικὸ φαινόμενον» (ὁ τονισμὸς τοῦ ὀριστικοῦ ἄρθρου, δικός μου), μοῦ δίνουν τὴν ἐντύπωση πῶς βλέπουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία σὰν μιὰ μονοκοντυλιὰ κυριαρχίας τοῦ σκότους, ἂν μοῦ ἐπιτρέπεται ἢ μεταφορά. Αὐτὸ ὅμως ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἁμάρτημα αὐτῶν πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ κ. Ζουμπουλάκης δηλώνει μὲ γενναιότητα καὶ ἐντιμότητα τὴν ἀντίθεσή του, δηλαδὴ τῶν αὐτοδοξαστικῶν Χριστιανῶν ποὺ βλέπουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία σὰν μιὰ μονοκοντυλιὰ, ἀποκλειστικὰ τοῦ φωτός αὐτοῖ.

Ὀντως, ὁ ἐξωραϊσμός τῆς ἱστορίας, ἡ ἀποσιώπηση μελανῶν σημείων τῆς καί ἡ συναγωγή μὲ τὸ στανιὸ συμπερασμάτων ποὺ ἐμεῖς προαποφασίσαμε, γοητεύει πολλοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἀνθρώπους. Ἐδῶ θέλω νὰ ἀντιδιαστείλω τὴ δική μου ὀπτική ἀπὸ ἓνα συναφές, ἐνδημοῦν φαινόμενο: τὴν ἐπίκληση τῶν φωτεινῶν ἐξαιρέσεων. Ἐννοῶ ὅτι ὅποτε ὑποχρεωνόμαστε σὲ προσέγγιση σκοτεινῶν σελίδων τῆς ἱστορίας, εἶναι πολλοὶ αὐτοὶ ποὺ ἐπικαλοῦνται τὶς ἐκάστοτε φωτεινὲς παρουσίες καὶ ἐξαιρέσεις γιὰ νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν ὑπαρξὴ τοῦ σκοταδιοῦ! Ἐγὼ παρακάτω θὰ κάνω μὲν ἐπίκληση τῶν φωτεινῶν παρουσιῶν, ἐπιθυμώντας νὰ δείξω, ὅμως, κάτι ἄλλο: ὅτι ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὁδὸς δὲν εἶναι σὰν ἓνα συμπαγὲς ρεῦμα, ἀλλὰ σὰν ἓνας πόλεμος. Κι ὁ πόλεμος αὐτὸς δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ρήξη τοῦ αἰῶνος τούτου πρὸς τὴν Ἐκκλησία, ἀλλὰ τὸ κονταροχτύπημα ἐκκλησιαστικῶν ρευμάτων μέσα στὴν Ἐκκλησία, κονταροχτύπημα μεταξὺ τῆς γνησιότητας καὶ τῆς ἀλλοτρίωσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυνειδησίας, μέσα σὲ συγκεκριμένες ἱστορικὲς συνάφειες. Οἱ φωτεινὲς παρουσίες, λοιπόν, δὲν εἶναι οὔτε ἀλλοθι, οὔτε κολυμπήθρα τοῦ Σιλωὰμ γιὰ τὶς ἀμαρτίες μας, ἀλλὰ μετερίζι ἀγώνα καὶ δείκτες μετάνοιας, δηλαδὴ ἐπαναπροσανατολισμοῦ. Μετανοοῦντες (ὀφείλουν νά) εἶναι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνθρωποι· ὄχι λωτοφάγοι.

Φέρνω ἓνα παράδειγμα πῶς αὐτὸς ὁ ἐπαναπροσανατολισμὸς μπορεῖ νὰ γίνεται, δίχως αὐτὸ νὰ σημαίνει (ὅπως φαίνεται νὰ φοβοῦνται πολλοὶ) ὅτι χάνεται τὸ ἔδαφος κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μας ἢ ὅτι χάνουμε τὴν ἐξασφαλισμένη (κατ' αὐτούς) σωτηρία μας. Ποιὸς σοκάρεται σήμερα μὲ τὴ διαπίστωση ὅτι κατὰ τοὺς περασμένους αἰῶνες ἡ Ἐκκλησία μας διήλθε ἀπὸ τὴ «βαβυλώνια αἰχμαλωσία» τῶν δυτικῶν ἐπιρροῶν; Σημαίνει μήπως αὐτὸ ὅτι ὅσοι συμμερίζονται αὐτὴ τὴ διαπίστωση ἀρνοῦνται τὴν ἀγιότητα τῆς Ἐκκλησίας κλπ. κλπ.; Ἡ π.χ. δὲν θὰ πρέπει νὰ χαιρετιστεῖ ὡς σημεῖο ἐξαιρετικῆς νηφαλιότητας ἢ πρόσφατη (15-1-1998) αἴτηση συγνώμης ἀπὸ τὴν Ἱ. Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας πρὸς τὸν ἅγιο Νεκτάριο «διὰ τὸν διωγμὸν καὶ τὴν ἀδικωτάτην κατ' αὐτοῦ μῆνιν, ἐπηρείαν τοῦ πονηροῦ;»¹. Θεωρῶ, λοιπόν, πῶς εἶναι ἀνησυχητικὸ νὰ μὴν ὑπάρχει αὐτὸ τὸ κριτικὸ ἐκκλησιαστικὸ πνεῦμα καὶ γιὰ ἄλλα ζητήματα. Κι οὔτε μοῦ φαίνεται πῶς συνιστᾷ δείγμα πνευματικῆς ἐγρήγορσης τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα κατακεραυνώνουν λαλίστατα παρεκτροπὲς ποὺ ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴ γενετήσια ζωὴ (καὶ καλὰ κάνουν), ἐνῶ ταυτόχρονα σιγοῦν ἰχθυοτρόπως γιὰ ἄλλα προβλήματα, ὅπως εἶναι ὁ πλευρισμὸς ὀρισμένων Χριστιανῶν πρὸς τρέχουσες ἐθνολατρικὲς, νεοπαγανιστικὲς καὶ ἀντισημιτικὲς ἀπόψεις, ποὺ συνιστοῦν αἵρεση!

Αὐτὸ ποὺ προανέφερα περὶ ἐνδοεκκλησιαστικῆς συγκρούσεως ρευμάτων, δὲν εἶναι ἄσχετο πρὸς τὴ γνωστὴ Φλωρόφσκεια διελκυστίνδα τῆς «Αὐτοκρατορίας» καὶ τῆς «Ἐρήμου», διελκυστίνδα ἀδιάκοπη μέσα στὴν ἱστορία καὶ πρὶν τὰ ἔσχατα. Ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς κατισχύσεως ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀκριβῶς ἡ κρατικῶ βραχίονι δίωξη τῶν αἰρετι-

1. Πειραικὴ Ἐκκλησία, Φεβρ. 1998, σ. 62.

κῶν και γενικά τῶν ἀντιφρονούντων². Στὸ ζήτημα τοῦ ἀντισημιτισμοῦ, λοιπόν, ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση ὀφείλει νὰ διαγνώσει τὰ μελανὰ σημεῖα καὶ νὰ τὰ περάσει ἀπὸ τὸ κόσκινο τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως καὶ ἤθους. Φέρνω ἕνα παράδειγμα: Μὲ χρυσόβουλλό του ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Μονομάχος (1042-1055), «προικοδοτῆσε» τὴ Νέα Μονὴ Χίου μὲ διάφορες παροχές καὶ παροίκους, καθὼς καὶ μὲ ἔβραίους! «Υπέταξεν, λέει τὸ ἔγγραφο, καὶ ὑπεδούλωσεν εἰς αὐτὴν ἐγγράφως μὲ χρυσόβουλλον τοὺς ἐν Χίῳ Ἐβραίους, ἰε' ὀλοκλήρους φαμελίας». Δὲν ἀποκλείεται ἐδῶ νὰ ἔχουμε ἀπλῶς μία συνήθη διοικητικὴ πράξη ρύθμισης δημοσιονομικῶν ζητημάτων μιᾶς ἐπαρχίας (τὸ χρυσόβουλλο λέει παρακάτω ὅτι οἱ ἔβραιοὶ αὐτοὶ δὲν θὰ ὑπόκεινταν σὲ τοπικοὺς ἄρχοντες οὔτε θὰ ἐκτελοῦσαν δημόσιες ἀγγαρίες, ἀλλὰ τοὺς ἐτήσιους φόρους ποὺ ὄφειλαν, θὰ τοὺς κατέβαλλαν πλέον στὴ Νέα Μονή). Ἰδιαιτέρη σημασία, πάντως, ἔχει τὸ σκεπτικὸ αὐτῆς τῆς ἐνέργειας. Ἀφοῦ, λέει, ὁ Θεὸς ἐξέλεξε τὸν νέο Ἰσραὴλ (τὸν χριστιανικὸ λαό) στὴ θέση τοῦ παλαιοῦ, ὀφείλει ὁ πρῶτος νὰ ἐξουσιάζει τὸν δεύτερο. «Τὸν παλαιὸν Ἰσραὴλ καὶ ὁ μέγας βασιλεὺς καὶ θεὸς παρωσάμενος τὸν νέον ἐξελέξατο καὶ τοῦτον ἐκείνου προκρίνας, λαὸν περιούσιον καὶ μερίδα ἐπιθυμητὴν καὶ κληρονοικεῖον αὐτῷ ὠνόμασεν ἔνθεν καὶ τῷ χριστιανικῷ φύλῳ τὸ ἰουδαϊκὸν καθυπέταξε καὶ τὸ πιστὸν καὶ εὖνουν γένος τοῦ ἀπίστου κατάρχειν καὶ ἀγνώμονος ὠκονόμησεν»³. Εὐχόμαι ὑπὸ τὴν δεσποτεία τῆς Νέας Μονῆς οἱ ἔβραιοὶ νὰ ἐζήσαν καλλίτερα ἀπ' ὅσο ὑπὸ τὴν δεσποτεία ἀρχόντων κλπ., ἀλλὰ αὐτοὶ οἱ εὐσεβεῖς πόθοι δὲν ἀρκοῦν γιὰ τὴ δικαίωση τῆς ἱστορίας. Τὴ στιγμή πού τὸ ὡς ἄνω σκεπτικὸ μιλάει γιὰ καθυπόταξη κάποιων ἀνθρώπων λόγῳ τῆς θρησκευτικῆς/φυλετικῆς τους ταυτότητας κι ὄχι ἐπειδὴ λ.χ. βαρύνονται μὲ τὴν τέλεση ἀξιόποιων πράξεων, τὸ ἐρώτημα εἶναι κατὰ πόσο στὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση ἡ λογικὴ αὐτὴ παίρνει τὸ πάνω χέρι καὶ ἐπισκιάζει τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν περὶ δημιουργίας ὄλων τῶν ἐθνῶν «ἐξ ἐνὸς αἵματος» (Πράξ. 17,26) καὶ περὶ τοῦ «τίς ἐστὶ μου ὁ πλησίον» (Λουκ. 10,29). Παρόμοια πρέπει νὰ ὑποστοῦν τὴν θεολογικὴν βάσανο καὶ ἄλλες αὐτοκρατορικὲς ἐνέργειες, ὅπως π.χ. ὁ ἐξαναγκασμὸς ἔβραίων σὲ μαζικὲς βαπτίσεις (πάνω στὸ ζήτημα αὐτὸ ἤδη ἐργάζομαι καὶ εὐελπιστῶ νὰ γράψω σὲ εὐθετο χρόνο).

Βεβαίως πρέπει κάθε ἐποχὴ νὰ κριθεῖ δίχως ἀναχρονισμούς, καὶ κάθε πληροφορία νὰ ἐνταχθεῖ στὴ συνάφεια τῆς ἐποχῆς της (αὐτὸ θὰ τὸ ἐπιχειρήσω παρακάτω), ἀλλὰ —πέρα ἀπὸ τὴν ὅποια ὀρθοπεταλιὰ ἢ στραβοτιμονιά— ὁ ἀδιαπραγμάτευτος προσανατολισμὸς πρέπει νὰ εἶναι σαφής: κάθε ρατσισμὸς εἶναι βδέλυγμα καὶ ἄρνηση τῆς Ἐκκλησίας.

2. Σχετικὰ μὲ τὰ λόγια τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, ποὺ παραθέτει ὁ κ. Ζουμπουλάκης:

2. Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, «Αὐτοκρατορία καὶ ἔρμος. Ἡ ἱστορία καὶ οἱ ἀντινομίες στὴ σκέψη τοῦ π. Γ. Φλωρόφσκυ», στὴ Σύναξη 64 (1997), 27-52. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι μετὰ τὴ λ. «ἀντινομίες» πρέπει νὰ προστεθεῖ τὸ κτητικὸ «της».

3. Miklosich-Müller, *Acta et Diplomata*, V, 443.

“Ὅτι ὁ ἅγιος Κοσμάς υἱοθετοῦσε λαϊκὲς ἀντιεβραϊκὲς παραδόσεις ἔχει διαπιστωθεῖ ἀπὸ παλιότερα. Ἦδη τὸ 1979 ὁ Ἱ. Μενουῖνος τὸ ἐπεσήμανε σὲ δυὸ σημεία τῆς εἰσαγωγῆς του στὴν ἔκδοση τῶν «Διδαχῶν» τοῦ ἀγίου⁴ (δὲν γνωρίζω μήπως ἄλλος τὸ εἶχε κάνει μάλιστα ἀκόμα νωρίτερα). Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἀπὸ μέλος τῆς Ἐκκλησίας, νομίζω πὼς οὔτε εἶναι ἀμελητέα, οὔτε καὶ ἔδωσε βάση γιὰ μομφὲς κατὰ τοῦ συγγραφέα ἐπὶ ἀγιομαχία. Τὸ πὼς ἀξιολογοῦνται λόγοι καὶ πράξεις ἀγίων, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ τί εἶδους ἐκκλησιολογία ἔχουμε. Κατὰ πόσο, δηλαδή, προσγράφουμε στὸν ἅγιο ἕναν ρόλο αὐθεντίας πάνω (καὶ ἄρα ἔξω) ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, ἢ, ἀντιθέτως, θεωροῦμε τὸν ἅγιο ὡς τέκνο τῆς Ἐκκλησίας, τῆς μόνης αὐθεντίας. Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ ἐδῶ στὸ ζήτημα αὐτό. Ἀρκοῦμαι νὰ παραθέσω μιὰ φράση τοῦ ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου: «*Ἡμῖν οὐ μέλει τί εἶπον, ἢ τί ἐφρόνησαν μερικοὶ Πατέρες. Ἀλλὰ τί λέγει ἡ Γραφή, καὶ αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, καὶ ἡ κοινὴ τῶν Πατέρων δόξα. Οὐ γὰρ δόγμα συνιστᾶ ἡ γνώμη τινῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ*»⁵.

Πέρα ἀπ’ αὐτὸ τὸ θεολογικὸ θεμέλιο, ὅμως, ὑπάρχει, ὅσον ἀφορᾶ τὰ ἐπίμαχα λόγια τοῦ Πατροκοσμᾶ, ἕνα ζήτημα ἱστορικῆς σπουδῆς ποὺ δὲν δικαιούμαστε νὰ ἀγνοήσουμε. Λίγο παρακάτω (σχεδὸν μισὴ σελίδα) ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα ποὺ παραθέτει ὁ κ. Ζουμπουλάκης, διαβάζουμε τὸν «ἐπίλογο» τῶν ἀντιεβραϊκῶν λόγων τοῦ ἀγίου: «*Ταῦτα διατί σᾶς τὰ εἶπα χριστιανοί μου; Ὅχι διὰ νὰ φονεύετε τοὺς Ἑβραίους καὶ νὰ τοὺς κατατρέχετε, ἀλλὰ νὰ τοὺς κλαίετε, πὼς ἄφησαν τὸν Θεὸν καὶ ἐπῆγαν μὲ τὸν Διάβολον. Σᾶς τὰ εἶπα νὰ μετανοήσωμεν ἑμεῖς τώρα ὅπου ἔχομεν καιρὸν, διὰ νὰ μὴ τύχη καὶ μᾶς ὀργισθῇ ὁ Θεὸς καὶ μᾶς ἀφήσῃ ἀπὸ τὸ χερί του καὶ τὸ πάθωμεν καὶ ἑμεῖς ὡσάν τοὺς Ἑβραίους καὶ χειρότερα*»⁶. Λόγοι θρησκευτικῆς πολεμικῆς εἶναι, ἀναμφίβολα. Οὐσιαστικὰ εἶναι λόγος περὶ ἀποστασίας. Κατὰ πόσο ὅμως συνιστᾶ κήρυγμα ἀντισημιτικό, νομίζω πὼς θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε ἐνδοιασμούς, τὴ στιγμή ποὺ ρητὰ ἀποκηρύττει τὴ λογικὴ τῶν διωγμῶν καὶ τῶν πογκρόμ. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ κ. Ζουμπουλάκης ἄλλωστε σημειώνει: «*αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει ἀντισημιτισμός: γενοκτονία καὶ μάλιστα στὴν πιὸ ἀκραία καὶ ἀπόλυτη μορφή, νὰ ἐξοντώνεις δηλαδή τὸν ἄλλο, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ διέπραξε τὸ ἀνήκουστο ἔγκλημα νὰ γεννηθεῖ*». Ὅσο κι ἂν δὲν συμεριζόμαστε τὶς αἰχμηρότατες ἀντιεβραϊκὲς δοξασιεὶς ποὺ προμνημονεύτηκαν, ὀφείλουμε νὰ δοῦμε πὼς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τῆς ἀντιπαράθεσης καὶ τοῦ ἐργώδους ποιμαντικοῦ ἀγώνα ὥστε κάθε θρησκευτικὴ κοινότητα νὰ μὴν ἀλλοιωθεῖ ἀπὸ ἄλλην (πρβλ. τὴ διένεξη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Κοσμᾶ γιὰ τὴν ἡμέρα διενέργειας τοῦ παζαριοῦ, τὸ Σάββατο ἢ τὴν Κυριακή), ὁ ἅγιος Κοσμάς εἶναι θιασώτης μιᾶς συνύπαρξης, δηλαδή μιᾶς λογικῆς ἰδιαίτερα ἀξιοπρόσεκτης, κυρίως ἐπειδὴ ἐκφέρθηκε μέσα σὲ κλίμα ἀντιπαράθεσης. Καὶ σὲ ἕνα ἄλλο σημεῖο λέει τὰ ἐξῆς ἐκπληκτικὰ κατὰ τὴ γνώμη μου καὶ καθόλου ἐνθαρρυντικὰ ἐνὸς «χριστιανικοῦ» (ἐντὸς εἰσαγωγικῶν) τραμπουκισμοῦ: «*Ἐσὺ πάλιν ὅπου ἠδίκησες τοὺς*

4. Ἰωάννου Β. Μενουῖνου, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές*, ἐκδ. Τῆνος, Ἀθήνα 1989, σσ. 28, 85.

5. *Πηδάλιον*, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήνα 1976, σ. 7 (σχόλιο στὸν ε’ ἀποστολικό).

6. *Διδαχές*, ὁ.π., σ. 244.

ἀδελφούς σου... ὅλοι οἱ πνευματικοί, πατριάρχαι, ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς, ὅλος ὁ κόσμος νὰ σέ συγχωρέση, ἀσυγχώρητος εἶσαι. Ἄμῃ ποῖος ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ σέ συγχωρέση; Ἐκεῖνος ὅπου τὸν ἀδίκησες... Διὰ τοῦτο, ἀδελφοί μου, ὅσοι ἀδικήσατε ἢ χριστιανούς ἢ Τούρκους ἢ Ἑβραίους ἢ Φράγκους νὰ δώσετε τὸ ἄδικον ὀπίσω, διατὶ εἶναι κατηραμένο καὶ δὲν βλέπετε καμμίαν προκοπὴν»⁷.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ προσθέσω μερικά ἀκόμα δεδομένα πού πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπόψη. Οἱ ὀνομασίες Ἑβραῖος, Ἕλληνας, Τούρκος χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν ἅγιο Κοσμᾶ με θρησκευτικὸ νόημα, γιὰ νὰ δηλώσουν ἀντίστοιχα τὸν Ἰουδαϊσμό, τὴν Πολυθεῖα καὶ τὸ Ἰσλάμ (πῶς θὰ μπορούσε, ἄλλωστε, νὰ γίνεῖ διαφορετικὰ τότε);⁸. Κρίνοντας, λοιπόν, ὡς ἀπώλεια ψυχῆς τὴν ἄρνηση τοῦ Χριστιανισμοῦ, χαρακτηρίζεῖ ὡς προσχώρηση στὸν διάβολο ὄχι μόνον τὸν Ἰουδαϊσμό (ὅπως φάνηκε στὸ προεκτεθὲν κείμενο), ἀλλὰ καὶ τὴν πολυθεῖα καὶ τὸ Ἰσλάμ⁹. Γιὰ τὴ γενεαλόγηση καὶ τὴ ζωὴ τοῦ Ἰούδα, ἐπίσης, ὁ Πατροκοσμᾶς ἀναφέρει κάποια (ἀπόκρυφη;) διήγηση, τὴν ὁποία φυσικὰ δὲν ἀποδέχεται ἡ Ἐκκλησία. Σκοπὸς του ὅμως φαίνεται πὼς εἶναι νὰ καταδείξει τὸν Ἰούδα ὡς ἀρχέτυπο τῆς ἀποστασίας. Εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς τὴν περὶ Ἰούδα διήγηση τὴν κλείνει με «βιωματικὴ ἐφαρμογὴ», πού ἀφορᾷ τὴν περίπτωση ἑνὸς Χριστιανοῦ, καὶ μάλιστα ἑνὸς παπᾶ, πού «ἐπούλαγε τὸν Χριστὸν ἀπὸ τὴν φιλαργυρίαν του διὰ νὰ παίρῃ ἄσπρα καὶ τοῦ ἔκοψεν ὁ Θεὸς τὴν ζωὴν του με κακὸν θάνατον, ὡσὰν τοῦ Ἰούδα, καὶ ἐπῆγε εἰς τὴν Κόλασιν νὰ καίγεται με τὸν Διάβολον»¹⁰.

3. Ὅποτε ἡ ἐπίκληση τοῦ ἀντισιωνισμοῦ ὑποκρύπτει ἀντισημιτισμὸ, συμφωνῶ με τὸν κ. Ζουμπουλάκη ὅτι ὀφείλουμε νὰ τὴν καταδικάσουμε. Ὁμῶς θεωρῶ λάθος νὰ θεωρήσουμε τὸν ἀντισιωνισμὸ συλλήβδην ὡς προσωπεῖο τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Ὁ σιωνισμὸς εἶναι πολιτικὴ ἐπιλογή — δὲν συμπίπτει με τὴ φυλετικὴ οὔτε με τὴ θρησκευτικὴ ταυτότητα τοῦ Ἰσραήλ. Καὶ ὡς τέτοια, μπορεῖ νὰ τυγχάνει τῆς ἀντίθεσης κάποιου, δίχως αὐτὴ ἡ ἀντίθεση νὰ εἶναι φυλετικὴ. Αὐτὸ δείχνεται ἄλλωστε καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οὔτε κάθε ἔβραῖος εἶναι σιωνιστῆς, οὔτε κι ὁ σιωνισμὸς ἀποτελεῖ ἕνα συμπαγὲς ρεῦμα¹¹. Ἡ ἀντίθεση τὴν ὁποία ἀποδέχομαι δὲν εἶναι σὲ καμία περιπτώση

7. *Διδαχές*, ὁ.π., σσ. 226-227.

8. *Διδαχές*, ὁ.π., σσ. 298, 175.

9. *Διδαχές*, ὁ.π., σσ. 150, 275.

10. *Διδαχές*, ὁ.π., σσ. 205-206. Ἡ περὶ Ἰούδα διήγηση τοῦ Πατροκοσμᾶ ἔχω τὴν ἐντύπωση πὼς μοιάζει, τουλάχιστον σὲ σημεία της, με τὴ (βυζαντινὴ πιθανότατα) διήγηση γιὰ τὸν Ἰούδα, ἡ ὁποία ἔχει χαρακτηριστεῖ μετεξέλιξη τῆς ἀρχετυπικῆς διήγησης τοῦ Οἰδίποδα, δηλαδὴ ἑνὸς προσώπου «μοιραίου», ἀμαρτωλοῦ καὶ αὐτοκαταστροφικοῦ. Βλ. Βάλτερ Ποῦχνερ, *Βυζαντινὰ θέματα τῆς ἐλληνικῆς Λαογραφίας* (Λαογραφία, παράρτημα 11), Ἀθήνα 1994, σσ. 96-128 («Βυζαντινὸς Οἰδίπους καὶ Μεσαιωνικὸς Ἰούδας»).

11. Βλ. π.χ. *A History of the Jewish People* (ed. H.H. Ben-Sasson), Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts 1976, σσ. 727-1096 (Schmuel Ettinger, *The Modern Period*). Χαρακτηριστικὴ ὑπῆρξε καὶ στὴ χώρα μας ἡ ἀντιδικία μεταξὺ σιωνιστῶν καὶ κομμουνιστῶν ἔβραίων τὸ 1929, περὶ τὴν προσπάθεια ὁμοσπονδποίησης τῶν Ἰσραηλιτικῶν κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδας. Βλ. Ἰωάννη Σκούρτη, «Πρωτοβουλία Ἰσραηλιτικῆς Κοινοτήτας Θεσσαλονίκης γιὰ δημιουργία Πανελλαδικῆς Ἰσραηλιτικῆς Ἐνώσεως, στὰ Πρακτικὰ

κατὰ τοῦ ὄνειρου παλλινόστησης στὴ γενέθλια γῆ, οὔτε κατὰ τοῦ δικαίωμα-
τος ὑπαρξῆς ἑνὸς λαοῦ, ἀλλὰ κατὰ ἐκείνων τῶν κινήματων ποὺ συνιστοῦν
ἐκφανση σωβινισμοῦ καὶ ἱμπεριαλισμοῦ. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ ὑπὲρ τῆς ἐ-
λευθερίας συνηγορία μᾶς ὑποχρεώνει σὲ κριτική στάση ἀπέναντι σὲ κάθε φα-
νατισμὸ καὶ σὲ κάθε διωγμὸ (καὶ μὲ τέτοιους φοβᾶμαι ὅτι βαρύνονται ὅλοι μέ-
σα στὴν ἱστορία).

4. Ὁ κ. Ζουμπουλάκης δικαίως ἀγανακτεῖ κατὰ τῶν ἀπόψεων ποὺ ὑπο-
στηρίζουν ὅτι ποτὲ ὁ ἀντισημιτισμὸς δὲν εὐδοκίμησε στὴν ἐλληνική κοινω-
νία, φτάνει ὁμως στὸ σημεῖο νὰ χαρακτηρίσει «ἐκτυφλωτικὸ ψέμα» τὰ περὶ
ἀλληλεγγύης Ὁρθοδόξων πρὸς διωκομένους ἑβραίους. Ἐδῶ ἔχω ἀντιρρή-
σεις. Γιὰ νὰ μὴν ἐπαναλάβω ὅσα εἶπα παραπάνω περὶ ρευμάτων ἐντὸς τῆς
Ἐκκλησίας, θὰ προσκομίσω ὀρισμένες, ἐντελῶς ἐνδεικτικὲς μαρτυρίες, ἀφοῦ
πρῶτα μοῦ ἐπιτραπεῖ μιὰ φράση γιὰ τὰ λειτουργικά μας κείμενα καὶ τὴν ἐκ-
κλησιαστικὴ γραμματεία. Τὸν Ἰούδα καὶ τὴν ἑβραϊκὴ ἡγεσία τὴν ἀντιμετω-
πίζουν ὡς ἀρχέτυπα τῆς ἀποστασίας, ὡς τύπο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ μοιχεύει σὲ
βάρος τοῦ Γιαχβὲ καὶ συνεπῶς ἡ περὶ αὐτοὺς γλώσσα εἶναι σκληρὴ ἀκριβῶς
ὅπως ἦταν ἡ γλώσσα τῶν προφητῶν πρὸς τοὺς ἀποστάτες τοῦ λαοῦ. Φρονῶ
πὼς μᾶλλον γιὰ Παλαιοδιαθηκικὸ τόνο θὰ μπορούσαν νὰ «κατηγορηθοῦν»,
παρὰ γιὰ ἐλληνοκεντρικὸ κι ἀντισημιτικὸ.

Ἔρχομαι, λοιπόν, τῶρα στὶς μαρτυρίες, τίς ὁποῖες —σημειωτέον— δὲν
τίς παραθέτω ἀπλῶς στὸ πλαίσιο τῆς συζήτησης μὲ τὸν κ. Ζουμπουλάκη,
ἀλλὰ καὶ πρὸς φρονηματισμὸ ὅσων πείθονται σὲ μισαλλόδοξους καθοδηγητὲς
καὶ προφάσει εὐσεβείας τείνουν νὰ παραμορφώσουν τὸ ἐκκλησιαστικὸ ἦθος
σὲ «χριστιανικὸ» (ἐντὸς εἰσαγωγικῶν) τζιχάντ:

Δίχως νὰ ἀποτελοῦν ἐφαλτήριο ἐξωραϊσμοῦ τοῦ παρελθόντος, δὲν πρέ-
πει νὰ ἀγνοηθοῦν ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας. Ἐπι-
καλοῦμαι πρὸς τοῦτο τὴ μαρτυρία τοῦ ἑβραίου πανεπιστημιακοῦ Andrew
Sharf ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει ὅτι, ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι συνέβη στὴ Δύση, οἱ ἑ-
βραῖοι τοῦ Βυζαντίου δὲν ἀποτέλεσαν εἰδικὴ κοινωνικὴ κατηγορία, ζοῦσαν
στὴν καρδιὰ τῆς Κωνσταντινούπολης, εἶχαν ἐλευθερία μετακινήσεων ἐκεῖ
καθὼς καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια, Ἀντιόχεια, Θεσσαλονίκη, δὲν περιορίζονταν
σὲ συγκεκριμένα ἐπαγγέλματα, δὲν στεροῦνταν τὴ δυνατότητα ἐπαφῆς μὲ μὴ
ἑβραίους¹². Δὲν χρειάζεται νὰ αἰτιολογηθεῖ αὐτὴ ἡ διαφοροποίηση;

Τὸ 1567 οἱ ἑβραῖοι τῆς Κρήτης παραπονέθηκαν στὸν οἰκουμενικὸ Πα-
τριάρχη Μητροφάνη Γ' ὅτι κάποιοι χριστιανοὶ τοὺς συκοφαντοῦσαν στὴν ἐ-
νετικὴ κυβέρνηση πιστεύοντας ὅτι ἔτσι πράττουν θεάρεστα. Ὁ Πατριάρχης
ἀπέστειλε πρωτοποριακὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐγκύκλιο ἀφορίζοντας τοὺς ἐκτρε-
πομένους καὶ διατυπώνοντας θέσεις πολὺ κοντινὲς σ' αὐτὲς τοῦ Πατροκοσμᾶ
περὶ ἀδικίας: «*Ἡ γὰρ ἀδικία καὶ συκοφαντία, καθ' οὗ ἂν πραχθεῖη καὶ τελε-*

τοῦ ΙΑ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου (Μάιος 1990), Ἑλληνικὴ Ἱστορικὴ Ἑται-
ρεία, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 204.

12. Andrew Sharf, *Byzantine Jewry from Justinian to the Fourth Crusade* (The Litt-
mann Library of Jewish Civilization) Routledge & Kegan Paul, London 1971, σσ. 16-17.

σθείη, ἀδικία ἐστί· καὶ οὐκ ἔστι ποτὲ τὸν ἀδικοῦντα εἶναι ἀνεύθυνον ἐκ τοῦ προφασιζέσθαι ὅτι ἑτεροδόξον ἠδίκησε καὶ οὐκ εὐσεβῆ. Ἐπεὶ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν εὐαγγελίοις, μηδένα φησὶ διασεισῆτε μηδὲ συκοφαντήσητε· μὴ διαχωρίζων πάντως μηδὲ χώραν διδούς τοῖς εὐσεβέσιν ἀδικεῖν τοὺς ἄλλοτριόφρονας»¹³.

Τὸ 1890 ὁ ἅγιος Νεκτᾶριος ἐπιμελήθηκε τὴν ἐπανέκδοση τοῦ περιφημοῦ ἔργου τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως *Σχεδιάσμα περὶ τῆς Ἀνεξιθρησκείας, ἤτοι περὶ ἀνοχῆς τῶν ἑτεροθρήσκων*. Ἐκεῖ διαβάζουμε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα: «Τὸν Ἑλληνισμόν (παρακαλῶ), τὸν Ἰουδαισμόν, τὸν Μωαμεθανισμόν, (καὶ ὁμοίως κατὰ τὸ ἀκόλουθον καὶ τὰς ἄλλας θρησκείας καὶ αἱρέσεις, ὅταν ἀνωθεν, ἢ ἐκ συνθήκης εὐρεθοῦν στερεωμέναι εἰς τὸ βασιλείον) ποίος ποτε νόμος ὑποχρεώνει Χριστιανὸν Βασιλέα, νὰ ἐκχέῃ ἀνθρωπίνων αἱμάτων ποταμούς, διὰ νὰ τοὺς ἐξαλείψῃ; μᾶλλον δέ, ποῦ ὅλως συγχωρεῖ ὁ γλυκύτατος τοῦ Εὐαγγελίου νόμος τὸν τυρανικὸν διωγμὸν κατὰ τῶν ἀπίστων, καὶ τῆς μαχαίρας τὴν μεταχείρησιν;»¹⁴.

Ἄν τὸ ἔθιμο τοῦ καψίματος ὁμοιώματος τοῦ Ἰούδα σὲ ὀρισμένες περιοχὲς κατὰ τὸ Πάσχα φανερώνει διολίσθηση πρὸς τὸ φυλετικὸ ἢ θρησκευτικὸ μίσος, τότε ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση δίνει τὴ μαρτυρία τῆς. Τὸ 1891 ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐξέδωσε ἐγκύκλιο «Περὶ τοῦ οὐκ ἔξεστι τοῖς πιστοῖς πυραυλεῖν ὁμοίωμα τοῦ Ἰούδα ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος». Σ' αὐτὴν ἐπισημαίνονταν ὅτι «Ἡ πομπῶδης καῦσις ὁμοιώματος Ἰούδα εἶναι ἐσχάτη χλεύη πρὸς τοὺς συμπολίτας ἡμῶν Ἰουδαίους καὶ ἐξερθεῖζει τὰ θρησκευτικὰ μίσση». Τὸ 1910 πάλι ἡ Σύνοδος ἐξέδωσε ἐγκύκλιο «Περὶ ἀνάγκης ἐξαλείψεως τοῦ ἔθιμου τῆς κατὰ τὸ Ἅγιον Πάσχα περιφορᾶς καὶ καύσεως ὁμοιώματος τοῦ προδότου Ἰούδα», ὅπου σημειώνονταν τὰ ἐξῆς σπουδαῖα: «Τῆς κρηπίδος ὁμοίως... τῶν εὐαγγελικῶν ἀρετῶν, ὡς μὴ ὤφελεν, ἐπιλανθάνονταί τινες τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν, διότι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς λαμπροφόρου Ἀναστάσεως... πρὸς προσβολὴν καὶ ὀνειδισμόν τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν Ἰουδαίων, περιφέρεται ὁμοίωμα τοῦ προδότου Ἰούδα, καὶ ἐν μέσῳ ἀνοικεῖων καὶ ἀξιωματέμων ἀλαλαγμῶν καὶ ἀτάκτων κραυγῶν καὶ ἐκτρόπων σκηνῶν, πυροβολεῖται τοῦτο καὶ καίεται, εἰ καὶ ἡ Σύνοδος... ρητῶς τὸν κατάκριτον τοῦτον ἀναχρονισμόν ἀπηγόρευσεν, ὡς ἀντιβαίνοντα εἰς τὰ ἱερά τῆς ἀμωμῆτου ἡμῶν πίστεως παραγγέλματα». Παρόμοια διελάμβανε καὶ ἐγκύκλιος τοῦ 1918 «Περὶ ἀπαγορεύσεως ἔθιμων τινῶν καθαρπομένων τῶν Ἑβραίων συμπολιτῶν μας»¹⁵.

13. Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, ἐκδ. Νίκας, χ.χ., τ. 6, σ. 460.

14. Ἁγίου Νεκταρίου, *Εὐγενίου Βουλγάρεως, Περὶ Ἀνεξιθρησκείας ἤτοι περὶ ἀνοχῆς τῶν ἑτεροθρήσκων*, Ἀθήναι, χ.χ., παράγρ. η', σ. 65.

15. Παρατίθενται στὸ Παναγιώτου Σιμωνῆ, *Ἰουδαϊσμός καὶ ἐλληνικὴ Ὀρθοδοξία* (ἀνάτυπον ἐκ τῆς Θεολογίας), Ἀθήναι 1971, σσ. 13-14. Ὁ Ἰωάννης Κορναράκης (*Ὁ Ἰούδας ὡς ὁμαδικὸς ἐνοχικὸς ἀρχέτυπος*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 114-129) ἀναφέρεται στὸ ἔθιμο αὐτὸ καὶ ἐξηγεῖ πὼς πρόκειται γιὰ ἐπιθετικότητα ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν ἀπώθηση προσωπικῆς ἐνοχῆς — ἀντίθετα, βέβαια, πρὸς τὸν εὐαγγελικὸ Τελῶνη, ποὺ τύπτει τὸ δικὸ του στῆθος, κι ἔχι τοῦ Φαρισαίου!

Στις 23 Μαρτίου 1943 ὁ ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνὸς ἐξέδωσε τὴν περίφημη διαμαρτυρία-ἐκκλήση πρὸς τὴν κατοχικὴ κυβέρνηση, ὑπὲρ τῆς διασώσεως τῶν Ἑβραίων τῆς Ἑλλάδος. Ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, ἡ διαμαρτυρία (ἡ ὁποία συνυπογράφηκε ἀπὸ πλῆθος ἐκπροσώπων ἐπιστημονικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν φορέων) ἐπισημαίνει ὅτι «ἡ Ἁγία ἡμῶν θρησκεία οὐδεμίαν ἀναγνωρίζει διάκρισιν, ὑπεροχὴν ἢ μείωσιν ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς φυλῆς ἢ τῆς θρησκείας, δογματίζουσα ὅτι "οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληνας" (Γαλ. Γ' 28), καταδικαζομένης οὕτω πάσης τάσεως πρὸς δημιουργίαν οἰασθήποτε διακρίσεως ἢ φυλετικῆς ἢ θρησκευτικῆς διαφορᾶς». Προσωπικά, τὴν διακήρυξη τὴν πρωτοσυνάντησα δημοσιευμένη στὰ Χρονικά (ὄργανο τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος, ἀρ. φ. 136/1995, σελ. 7), ὅπου μάλιστα ἀναδημοσιεύταν ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα «Βῆμα» καὶ τὸ κείμενο τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Δημητριάδος κ. Χριστόδουλου «Οἱ Χριστιανοὶ καὶ τὸ Ὀλοκαύτωμα», μὲ πλῆθος συναφεῖς μαρτυρίες, ὅπως π.χ. τοῦ προέδρου τοῦ Κ.Ι.Σ. κ. Νισῆμ Μαῖς, ποῦ ὑπογράμμισε τὴν πανευρωπαϊκὴ μοναδικότητα τῆς διακήρυξης (σελ. 5-7. Βλ. καὶ Χρονικά 153/1998, σελ. 10).

Στις 20 Ὀκτωβρίου 1997 ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ. Βαρθολομαῖος ἐπισκέφτηκε τὸ Μουσεῖο τοῦ Ὀλοκαυτώματος στὴν Οὐάσιγκτων, καὶ ἐξεφώνησε λόγο ποῦ ἐπίσης δημοσιεύτηκε στὰ Χρονικά. Σ' αὐτὸν ὁ Παναγιώτατος μνημόνευσε — σὺν τοῖς ἄλλοις — τὸν μακαριστὸ Μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσόστομο, ὁ ὁποῖος, ὅταν οἱ Γερμανοὶ ἀπαίτησαν νὰ καταγράψει τοὺς ἔβραίους τοῦ νησιοῦ, ἔγραψε μόνο ἓνα ὄνομα: τὸ δικό του¹⁶.

«Μιλοῦσα μιὰ μέρα», ἔλεγε ἡ προσφάτως κοιμηθεῖσα γερόντισσα Γαβριηλία, «μὲ κάποιον ποῦ μισεῖ τοὺς Ἑβραίους. Τοῦ λέω: "Γιατί;" Λέει: "Γιατὶ εἶναι ἀντίχριστοι". Καὶ γυρίζω καὶ τοῦ λέω: "Ἐσὺ, ἓνας Χριστιανός, ἔχεις τόσο μῖσος; Ἐγίνες ὁ Δικηγόρος τοῦ Κυρίου μας, ὁ Ὅποῖος εἶπε Συγχώρεσέ τους, δὲν ξέρουν τί κάνουν; Πῶς παίρνεις τὴν Δικαιοσύνη στὰ χέρια σου; Ἐ; Μποροῦμε τὴν πράξη ποῦ ἔκαναν, νὰ τὴ μισήσουμε. Ὁχι τοὺς ἰδίους»¹⁷.

Εἶναι πλῆθος οἱ σύγχρονες μαρτυρίες ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ προσκομιστοῦν (ὅπως π.χ. τὸ κοινὸ μήνυμα τῶν Προκαθημένων τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν κατὰ τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τοῦ ρατσισμοῦ στὴν Πάτμο τὸν Σεπτέμβριο 1995, κ.ἀ.). Θὰ κλείσω ὅμως μὲ μιὰ «περιθωριακὴ» μαρτυρία. Τὴν Κυριακὴ 17 Δεκεμβρίου 1992 μιὰ δράκα Ὁρθοδόξων νέων (ὅτι, βέβαια, ἦταν μόνο μιὰ δράκα, μᾶλλον δὲν εἶναι δίχως σημασία) συγκεντρώθηκε στὸν ἀθηναϊκὸ πεζόδρομο τῆς ὁδοῦ Κοραῆ κρατώντας ἓνα πανῶ ποῦ ἔγραφε: «Ἡρώδης εἶναι ὁ Ναζισμός» — (ὑπογραφή) «Ὁρθόδοξοι Χριστιανοὶ ἐναντία στὸ φασισμὸ». Ἡ προκήρυξη ποῦ μοιράζαμε στοὺς περαστικούς ξεκινοῦσε μὲ τὴ

16. Χρονικά 152/1997, σσ. 3-4. Ὁ Γιάννης Μαρίνος ἀναφέρει ὅτι, ὅπως πληροφορήθηκε μόλις στίς 10-3-1998 σὲ ἐκδήλωση γιὰ τὸ Ἑβραϊκὸ Μουσεῖο τῆς Ἑλλάδος, γράφτηκαν δύο ὀνόματα, τοῦ ἐπισκόπου καὶ τοῦ δημάρχου Καρρέρ, ἀμφοτέρων μὴ Ἑβραίων (Τὸ Βῆμα, 29-3-1998, σ. Α14).

17. Γαβριηλίας Μοναχῆς, Γερόντισσα Γαβριηλία. Ἡ ἀσκητικὴ τῆς ἀγάπης, σειρὰ Τάλαντο, Ἀθήνα 1997⁵, σ. 252.

φράση: «Έλληνες, Άλβανοί, Αιθίοπες, Φιλιππινέζοι, Σομαλοί, Κοϋρδοί, Τούρκοι, Έβραίοι, άνθρωποι όλης τής γής, αδέρφια μας, Χριστός γεννιέται, χαρά στόν κόσμο». Κατάγγελλε τήν εμφάνιση ρατσιστικών κρουσμάτων και έκλεινε με τή φράση: «Έάν θέλουμε, λοιπόν, νά γιορτάσουμε Χριστούγεννα με Χριστό, πρέπει γενναία νά γίνουμε ξένοι, νά φράξουμε τόν δρόμο στό ναζιστικό και ρατσιστικό έφιάλτη, νά φράξουμε τόν δρόμο στόν πόλεμο και τόν μίσος...»¹⁸.

Κάποια στιγμή πρέπει νά κάνουμε ένα άφιέρωμα, όπου θά δημοσιευτοϋν κι αυτά τά κείμενα. Καλή δύναμη.

18. Δημοσιεύτηκε στό περιοδικό Έξοδος 10 (14) / 1993, σσ. 33-35. Άς σημειωθεί ό-
τι ό γράφων, ως συγγραφέας τών διδακτικών ένοτήτων 33-46 τού βιβλίου θρησκευτικών
τής Γ' Γυμνασίου («Έκκλησία, ή νέα κοινωνία σέ πορεία»), ενέταξε πληροφορίες για τή
διαμαρτυρία τού Δαμασκηνού (σ. 221) και για τά μηνύματα τών προκαθημένων τών Όρ-
θοδόξων Έκκλησιών (σσ. 226, 229).